

Róbert F. Taft SJ.

KATOLICISMUS VÝCHODNÍHO OBŘADU

Jeho dědictví a poslání

(se studijními otázkami)

Středisko východokřesťanských studií

Univerzita Scranton

Scranton, PA 185 10

V anglickém originálu:

NIHIL OBSTAT: Donald A. Panella, M. A., S.T.L., S.S.L.
Censor Deputatus

IMPRIMATUR: + Francis Cardinal Spellman
Arcibiskup New York

Velké Meziříčí 2001
Ze slovenštiny přeložil A. Čížek

„V domě mého Otce je mnoho příbytků...“
(Jn. 14,2)

Úvod

První krize, před kterou byla postavena prvotní církev, byla způsobena problémem, který se opakoval znovu a znovu během celé historie církve: problém protikladu mezi partikularismem a jednotou. Prvním a stále se opakujícím pokušením pro křesťany byl chybný pohled na protirečení, že jen skrze velký počet partikularismů a výslednou rozmanitost dokáže církev realizovat nejlepším způsobem svou univerzalitu.

Pod vlivem sv. Pavla si církev vyřešila tuto krizi tak, že začala pohlížet na svou jednotu a univerzalitu jako na výtvor Boha, který není narušený, ale naopak, obohacený touto protikladností. Pavel byl od začátku svého apoštolátu mezi pohany v Antiochii proniknutý tímto katolickým duchem: *Někteří lidé přišli z Judska (do Antiochie) a poučovali bratry: „Nedáte-li se podle mojžíšského zvyku obřezat, nemůžete dojít spásy“. Pavel a Barnabáš se však s nimi dostali do hádky a úporně se s nimi o to přeli. Bylo proto rozhodnuto, aby se kvůli této sporné otázce Pavel, Barnabáš a někteří z nich odebrali k apoštolům a starším do Jeruzaléma.* (Sk.15,1-2)

Koncil v Jeruzalémě, svolaný na vyřešení tohoto sporu, podpořil ducha Pavla a důrazně se postavil proti ukládání zbytečných břemen na obrácence (Sk.15,6-29). Tato první definice křesťanství jako nové a věčné smlouvy, která se neváže na náboženské a kulturní hranice Starého zákona, umožnila prvotní církvi aby si osvojila strategii přizpůsobení, která by byla obrazem vnitřního katolicismu ve své vnější struktuře. Církev vyrůstala z Judeje a osvojila si takové podmínky, které se naskytly. Církev však ustanovila místní církve, které si organizovaly svůj vlastní život podle momentálních požadavků. Tento proces adaptace vyústil za staletí do více tradic, západních a východních, které ještě neustále tvoří součást našeho dnešního katolického dědictví.

Moderní diaspora obyvatel východní Evropy posilnila ve většině z nás tento kulturní protiklad v katolické církvi. Ženatí kněží, liturgie v rodném jazyce, přijímání podobojí – všechny tyto okolnosti, kterých jsme nyní svědky, mají svůj původ v těch katolických tradicích, které nazýváme „Východním obřadem“.

Avšak zůstal v našem moderním světě, který se postupně vyvíjí směrem k sekularizované kultuře, v níž převládá západní technika, ještě nějaký význačnější prostor pro náš východní obřad, který je jistě starodávný a úctyhodný, ale možná zároveň i překonaný? A je ještě skutečně důležitou součástí našeho katolického dědictví v tomto moderním světě? Papežové toho názoru jistě jsou.

Znovu a znovu zdůrazňují, že východní obřad nejen znamená nesmírnou krásu a hodnotu pro své věřící, ale spolu se západním obřadem vyjadřuje slávu Boží církve a umožňuje katolíkům západního obřadu hlouběji si vážit jejich vlastních tradic. Vskutku se dá říci, že katolíci, jejichž idea katolicismu se zužuje na jejich vlastní omezenou tradici, mají skreslenou představu o skutečné podstatě své vlastní církve.

Proto v zájmu opravdivé podpory katolické otevřenosti rozumu a srdce vůči všemu, co je tak bohaté a opravdivé v našich katolických tradicích, bude prospěšné přenést se z rámce vnějších obřadů a rituálů východního katolicismu ke skutečné podstatě a hodnotám východního křesťanství současné církve. Nejdříve se pokusíme objasnit, co je to „obřad“ a v krátkosti prozkoumat původ vzniku východního obřadu. Potom trochu podrobněji prozkoumáme dědictví a ducha východního křesťanství, jeho hodnotu, jeho problémy a jeho poslání v dnešní církvi.

Co je to obřad?

Obřad, to je jednoduše katolicismus tak, jak se vyvinul v souladu s kulturou a duchem určitých lidí. Výraz obřad, zahrnující v sobě i vedlejší význam pro „rituál“ nebo „ceremonii“, je asi ubohým označením nesmírně složité a bohaté skutečnosti. Obřad není jen liturgie, ale spíše komplexní katolická tradice, jedinečný způsob, kterým jistě společenství věřících vnímá, vyjadřuje a prožívá svůj katolický život v rámci Kristova mystického těla.

Rozmanité církevní obřady nejlépe poznáme skrze jejich liturgii. To je pochopitelné, neboť je to nejdokonalejší a „oficiální“ vyjádření ducha, který oživuje každou tradici. V žádném případě to však neznamená jen vyjádření. Obřad taktéž vyjadřuje všechny ostatní prvky, u nichž očekáváme, že se nacházejí v katolické kultuře: teologické školy se svými důstojnými otci a učiteli, kanonickou disciplínu, výuku spirituality, zbožnost, řeholnictví, umění, architekturu, duchovní písně a hudbu a taktéž – a to je třeba zdůraznit – osobitého ducha, který utvářel tuto tradici a který je pro tuto tradici podstatný.

Pravda, nejde o problém, zda jeden katolický obřad popírá něco, co druhé obřady potvrzují. Všechny obřady jsou sjednocené v Kristově církvi pod vedením římského biskupa. Všechny mají tytéž svátosti, tatáž dogmata, tentýž morální kodex. Rozdíly jsou ve způsobu zdůrazňování. Každá tradice vyzdvihuje odlišné hledisko jediné, svaté, katolické a apoštolské tradice, společné pro všechny.

Pius XII. ve své encyklice *Orientalis Ecclesiae* jasně naznačuje že naše orientální tradice zahrnují mnohem více, než liturgii:

Je... důležité udržovat náležitou vážnost vůči všemu, co představuje pro orientálce jejich vlastní osobité dědictví, jak existovalo převzaté od jejich předků, a to, ať už jde o posvátnou liturgii a hierarchické svěcení, nebo jiné podstatné složky křesťanského života, za předpokladu, že to vše je v úplném souladu s nefalšovanou náboženskou vírou a opravdivými zásadami morálního konání. Pro zákonnou svobodu se musí připustit pro každého člověka a všechny lidi, kteří náleží k východnímu obřadu, ve všem jejich osobitý duch a temperament, pokud se nedostanou do protiřečení se skutečným a uceleným učením Ježíše Krista.

Orientální obřad není proto jen odlišný způsob, jak odsloužit sv. mši. Jde o „speciální dědictví“ s vlastními svátky a pústy, světci a svatyněmi. Je to pobožnost k Matce Boží bez růžence, modlitba ke svatým bez novény, modlitba před eucharistií bez vystavení nebo požehnání, zachovávání Velkého postu bez křížové cesty. A co je nejdůležitější, je to jiný „duch a temperament“, orientální étos, z něhož plynou tyto obřadové a liturgické rozdíly.

Začátky východního obřadu

V průběhu několika prvních století po Kristu vznikly ve Východořímské říši dvě hlavní skupiny místních církví, soustředěné kolem velkých sídel: Antiochie v Sýrii a Alexandrie v Egyptě. Tato střediska církevního života byla nejen hlavními městy ve Východořímské říši, ale byla i diecézemi apoštolského původu. Sám sv. Petr řídil Antiochii před odchodem do Říma a též Alexandrie odvozovala svůj původ od knížete apoštolů, a to prostřednictvím jeho učedníka sv. Marka.

Vzhledem na prestiž těchto apoštolských diecézí měly jejich liturgie a obyčeje velký vliv na místní církve, které byly v oblasti jejich vlivu. Evangelia byla od prvopočátku hlášána ve velkých městech Římské říše. Jejich prostřednictvím byly evangelizovány okolní krajiny. Misionáři, vysvěcení a vyslaní biskupy ze starších diecézí, dohlíželi na své vysvěcené svěcence jako jejich představení a napodobovali obyčeje matky církve.

Není zanedbatelný ani vliv Jeruzaléma – třetí církve. Posvátné postavení svatého města jako dějiště našeho vykoupení z něj učinilo velké centrum poutnictví a klášterního života a jeho liturgické obyčeje se rozšířily do celého světa. I když jeruzalémský obřad už neexistuje jako odlišná tradice, stopy jeho obyčejů můžeme najít ve větší nebo menší míře v obyčejích každého obřadu, který se dnes vyskytuje.

Tradice těchto tří církví – Antiochie, Alexandrie a Jeruzaléma – tvoří základní zdroje, z nichž se vyvinul východní obřad. Obyčeje starých Řeků z Alexandrie podlely silným monastickým a syrským vlivům a rozvinuly se do **koptského obřadu** současného Egypta a **etiopského obřadu**, který představuje národní náboženskou tradici v Etiopii. Vývoj syrské tradice, soustředěný do Jeruzaléma a Antiochie, je mnohem komplikovanější. V samotné Sýrii si starodávná řecká liturgie Antiochie později osvojila obyčeje vyhovující Jeruzalému a vytvořil se **západosyrský obřad**, který se vyskytuje v Levantu a mezi malankarskými křesťany v Indii. **Maronitský obřad** v Libanonu je v podstatě latinizovanou obměnou téže tradice.

V Persii, mimo hranice Římské říše, měla syrská tradice odlišný průběh. Křesťanství se nejdříve rozšířilo do Perské říše z Edessy v Mezopotámii, která byla dcerou antiochijské církve a důležitým střediskem semitské kultury. Antiochie, Alexandrie a Jeruzalém (Před zničením města v roce 70 zde používali pokřtění Židé v liturgii aramejštinu.) v tomto období utváření se počáteční církve patřily do sféry řeckého jazyka a kultury a řečtina byla jejich liturgickým jazykem. Koptština a syrština byly zavedeny později, když se církev rozšířila do pobřežního pásma Egypta a Sýrie a pod vlivem klášterů a malých usedlostí se transformovaly náboženské obyčeje. Avšak východní Sýrie, neboli **chaldejský obřad**, která získala svou podobu již v počátcích v církvi v Edesse, si zachovala semitské znaky prvních židovských církví. Tuto tradici dnes nacházíme mezi Chaldejci a Nestoriány na

Středním Východě a v přehnaně latinizované podobě, ovšem v současnosti už zrekonstruované, mezi malabarskými křesťany v Indii.

V průběhu 4. a 5. století s růstem významu Konstantinopole do postavení vedoucí patriarchální diecéze na Východě vstoupila do nového a nejproduktivnějšího vývojového stupně syrská tradice. Když císař Konstantin v roce 330 přemístil sídlo své říše do Byzance, byl biskup nového hlavního města jen světícím biskupem arcibiskupa v Herakleji v Trácii v rámci patriarchátu Antiochie. Z Byzance se stala Konstantinopole „nový Řím“ a její biskup, (dvorní) prelát Římské říše, získal postavení s velkou politickou důležitostí jak v církvi, tak i v Římské říši. Svrchovanost církve v Konstantinopoli na Východě brzy získala *fait accompli*, resp. schválila ji celá církev.

Jak se dalo očekávat, nově získaná výjimečnost Konstantinopole vedla k rozvíjení a obohacování starých tradic Byzance. Obyčeje Antiochie a Jeruzaléma sehrály rozhodující úlohu při konečném utváření velkolepého **byzantského obřadu**. Tento obřad se rozšířil po většině křesťanského Východu i do slovanských krajin a v současnosti se s ním setkáváme po celém světě.

Křesťanské tradice v Arménii mají podobné kořeny. Jako „charakteristická syntéza prvků, pocházejících ze Sýrie a Kapadocie, vsazených do rámce převzatého z Jeruzaléma“ (Dalmais), je **arménský obřad** nositelem podobnosti se starou liturgií Byzance. Ke konci 4. století se arménská církev stala nezávislou na arcibiskupovi v Cézareji v Kapadocii a její liturgie, vysluhovaná v národním jazyku, byla později přizpůsobena byzantskému a latinskému vlivu. Arménští křesťané po celém světě se stále přidržovali těchto obyčejů.

Dědictví a duch křesťanského východu

Dosud jsme se v našem pozorování omezovali na liturgický vývin východních obřadů. Bylo to potřebné, jelikož při vývoji náboženské kultury se dají sledovat jen konkrétní podoby, které si osvojuje, s cílem vyjádřit svého vnitřního ducha. Jak jsme však měli možnost vidět, jsme tak mnohem blíže k obřadu jako k ceremoniálu. Nyní se můžeme obrátit k tomu, co Pius XII. nazval „osobitým dědictvím“ a „neobyčejným duchem a temperamentem“ křesťanského Východu.

Ten, kdo studuje církevní dějiny, zjišťuje, že historie ranného křesťanství se soustřeďuje většinou ve východní polovině Římské říše. Církev se zrodila na Východě. Po staletí Východ ovlivňoval její život a myšlení. Kolem 8. století se těžiště jejího významu přesunulo směrem na západ. Tím východní církev ztratila nesmazatelný znak svého ducha pro budoucí život církve. Litanie jejích duchovních otců a učitelů – Ignáce, Efréma, Atanáše; Cyrila Jeruzalémského, Cyrila Alexandrijského, Řehoře Naziánského, Řehoře z Nyssy, Bazila, Jana Zlatoústého, Jana Damašského – jsou nepřekonatelné. Na Východě vznikla křesťanská teologie a askeze dávno před tím, než ji přijal a obohatil Západ. Během 900 let se každý ekumenický koncil konal na Východě. Probíhaly zde velké zápasy křesťanských konvencí. Modlitby, převzaté z východní liturgie – Kyrie eleison, Glória, Krédo, Agnus Dei – se ještě i dnes zpívají v latinských kostelech.

A které výtvořky křesťanského ducha vyplynuly ze čtyř velkých orientálních diecézí, které byly po více než 1000 let křižovatkami světového myšlení a civilizace? Každá ze čtyř patriarchálních diecézí Východu sehrávala svou osobitou úlohu při utváření společného dědictví katolické církve. Z Antiochie odchází sv. Pavel, aby obracel svět na víru. Sv. Petr byl jejím prvním biskupem. Jeho nástupce sv. Ignác je ještě navíc znám svým mučednictvím a duchem Krista, kterým jsou proniknuty jeho listy, věnované církvi v Malé Asii. Proslavené teologické školy, vycházející z tradice Antiochie, a duchovní otcové a učitelé, které vychovaly, zůstávají živou silou pro křesťanskou teologii dneška.

Není nutné osobitně zdůrazňovat to, co nám zanechal Jeruzalém. Jednoduchá forma církevní liturgie sv. Jakuba, Pánova bratra, je prapůvodem veškeré křesťanské bohoslužby. V chrámech v Egerii, ve známém aquitánském klášteře, poprvé zaznělo „Kyrie eleison“ a obřady Velkého týdne z Jeruzaléma se rozšířily do celého světa s návratem poutníků na Východ i Západ.

Byla to tato dvě města: Antiochie a Jeruzalém, která rozvinula křesťanskou bohoslužbu do nejjemnějšího symbolismu. Liturgie západní Sýrie se rozšířila s bohatstvím poetické hymnologie a symbolismu. Její procítěný lidský duch připomíná spontánnost a drama středověkého západu. Avšak je tu vidět též smysl pro tajemno a na procítění tohoto nevyslovitelného tajemství jsou zaměřené symbolismus a koncentrace na „druhý příchod“. Liturgie východní Sýrie je

nejjednodušší podobou katolického kultu, který se ještě dnes používá. Velmi brzy se vyvinula do dnešní podoby, a to mimo římský svět v malých křesťanských společenstvích, v nichž zůstal silný vliv židovství. Je to liturgie, vyznačující se velkou asketičností a jednoduchostí s nepatrným řečnickým nebo obřadovým příkrášlením.

Alexandrie soupeřila s Antiochií o svůj vliv na křesťanský život a myšlení. Origenes, sv. Atanáš a sv. Cyril Alexandrijský svou školou patří mezi zárné osobnosti prvotní církve. Avšak musíme se dívat za toto město do pouště na jednu z alexandrijských tradicí, která zaznamenala největší přínos do křesťanských zkušeností. Se sv. Pavlem Tébským, sv. Antonínem, sv. Pachomiem a jich následovníky se egyptská poušť stala jediným obrovským klášterem, pro který sv. Pachomius vypracoval první řeholní pravidla. „Chcete-li vidět nebe na zemi,“ – napsal sv. Jan Zlatoústý – „jděte do egyptské pouště.“ Alexandrijská liturgie, upravená v duchu řeholního vlivu, ještě dodnes nese znaky tohoto pouštního života. Je to řeholní liturgie, zdoluhavá a pomalá, s nepatrným ceremoniálem navenek, ale s mnohem aktivnější účastí společenství.

Za východní tradicí, která se vyvinula na nejvyšší stupeň a rozšířila se po celém dnešním světě, se musíme odebrat do Konstantinopole. V byzantské liturgii je bohatství Antiochie a Jeruzaléma vykompenzované vyvážeností a zdrženlivostí byzantské civilizace. Je to liturgie hluboké zbožnosti, s velkým smyslem pro tajemství; liturgie, která mění nádheru ceremoniálu královského dvora na službu nebeskému Králi. V slovanských krajinách tento obřad získal nový rozměr ne tak v textové a předpisové podobě, ale v duchu a stylu křesťanského života a kultu. Slovanský upřímný duch velebnosti a rozjímání udával tón a tempo tomuto kultu, který ho tak velmi odlišuje od energičtější slavnosti Řeků. Díky tomuto duchu, jeho uměleckým výtvorům a duchovnosti trvale přispěli Rusové k byzantskému obřadu.

Arménská liturgie je mnohem zdrženlivější ve svém vyjadřování. Její vážný, upokojující a trochu smutný duch je známý jedněmi z nejkrásnějších duchovních písní mezi celou východní liturgií, jako i krásou jejích chorálů a velkolepostí jejích obřadů a shromáždění.

Duch východních obřadů

Historická hodnota toho všeho je zřejmá. Avšak neobdivujeme překonané? Naše první otázka zůstává nezměněná, a to: Znamená východní obřad životodárnou sílu pro dnešní církve? Je v moderní církvi nějaký výrazný prostor pro něco „orientálního“?

Nedejme se zmýlit pojmy „východní“ a „orientální“, jak se aplikují na tradice, o kterých jsme diskutovali. „Orientem“ orientálního obřadu byla Východořímská říše, jejíž větší část se nachází na dnešním „Západě“. Je pravda, že některé východní obřady jsou pohrouženy do atmosféry, která je pro příslušníka západní civilizace neobyčejná a exotická. Ale nesmíme zaměňovat šaty a člověka. Podstata východního křesťanství se nemá redukovat na jakési exotické aspekty jeho ceremoniálu a duchovních písní, které jsou výplodem času a mohou podléhat změnám času. Pro orientálce nespočívá katolicismus ve své staromódní podobě, ale ve „stylu“ křesťanství, v osobitém křesťanském „duchu“, který má trvalou hodnotu. Ten je natolik východní a přizpůsobivý historickému a kulturnímu vývoji světa, že II. vatikánský koncil to v současnosti dokazuje našim západním tradicím.

Každý orientální obřad poskytuje svůj vlastní speciální odstín tohoto „typu“ katolicismu, ale v tom nejširším pohledu je východní tradice jediná vzhledem ke svému západnímu doplňku. A tak, i když omezíme objasňování orientálního ducha na byzantskou tradici, většina z toho, co zde naznačíme, bude zároveň charakteristická pro východní katolicismus jako celek.

1. Východní katolicismus je nelatinský

Už jsme vzpomínali – což je nakonec očividné – jednu základní vlastnost východního katolicismu, že je totiž nelatinský. Východ nepřijal náboženskou víru jako dcera římské církve, ale přímo od apoštolů. To byl rozhodující faktor při utváření duchovní podoby katolického Východu.

Jedinečné postavení římské církve jako Petrova stolce a jediné apoštolské a patriarchální církve Západu umožnilo vytvořit ideální rámec ke vzniku vysoce centralizované apoštolské organizace, která je tak charakteristická pro latinský katolicismus. Tento vývoj ulehčil pád Západořímské říše. Tato událost dala vznik politickému a kulturnímu vakuu, přičemž římská církev zůstala jako jediný zdroj jednoty a kultury na Západě.

Na Východě se vytvořil velmi odlišný model apoštolské organizace. Nejenže v rámci Východořímské říše existovala centra křesťanského života, ale za hranicemi římského světa existovaly národní církve Persie a Arménie. Na Východě byla taktéž mnohem mnohotvárnější kulturní situace. V Západořímské říši vytlačila latina v převážné míře místní jazyky pohanské bohoslužby dokonce ještě předtím, než ji církev přijala za svůj liturgický jazyk. Ale cizí liturgický

jazyk se nedal vnútit více či méně neporušeným a mnohotvárným kulturním skupinám na Východě. Dokonce i v takových střediscích helénismu, jako byla Antiochie a Alexandrie Řekové případkově upřednostňovali v liturgii lokální syrský a koptický jazyk.

Vývoj podle etnických a kulturních potřeb ve vlastním nerománském prostředí měl za následek, že východní katolicismus zaměřil svou pozornost na místní církve jako prvotní realitu křesťanského života. Důraz na místní autonomii, úlohu místního biskupa a kolegiální aspekt hierarchie poskytly Východu nevídanou pružnost, která umožnila pojmout do sebe a zároveň rozvíjet místní kulturu způsobem, který se na západě nikdy nedosáhl. Všechny tyto faktory měly svůj vliv na cosi, co se nazývá orientálním „stylem“ katolicismu.

2. Orientální náboženské hledisko

Orientální náboženské hledisko je tak univerzální ve své podstatě, jako náboženské hledisko západní církve. Ale nejeví ochotu spojovat uvedené hledisko s výtvary lidské organizace, práva, pořádku a jednotnosti. Směřuje spíše k zvýraznění tajemství církve jako její pozemské podoby, méně pak k disciplinárním a administrativním aspektům jejího života. Církve se charakterizuje ne jako viditelné společenství v čele s Kristem, ale spíše jako jeho zjevení, příchod věčnosti do časnosti, odhalení Božího života skrze zbožštěnou transformaci lidské podstaty do Kristova kultu a jeho svátosti. Život v církvi je vyslovený termíny: sláva, světlo, vidění, jednota, proměnění. Méně známý je právnícký slovník moci, řádu, práva, spravedlnosti, trestu.

3. Náboženské postoje Východu a Západu

Náboženské postoje věřících na Východě a Západě jsou v souladu s jejich pohledem na církve. Na Západě převládá tendence klást důraz na morální aspekty svátostného a duchovního života, na sílu, přijatou jako pomoc na jejich cestě k věčné blaženosti. Na milost se pohlíží jako na základ pro zásluhnou činnost, která v člověku obnovuje schopnost zdravé a prospěšné práce. Naproti tomu na Východě pohlížejí na člověka spíše jako na nedokonalou napodobeninu Boha, který uděluje odpuštění. Jeho život v Kristu je postupnou přeměnou do podoby Boha. Méně se zde mluví o zásluhách, uspokojení, blaženosti, ale spíše se vyzdvihuje zbožštění, proměna člověka v Boží obraz.

4. Východní obřad má blíže k lidem

Věřící na Východě není znepokojený skutečností, že jeho obřady jsou méně rozšířené jako ostatní. Jeho kult je pro něj smysluplný, protože je důvěrně jeho,

ne proto, že je také váš. Je to náboženství a jeho kult, který je nerozlučně spjat s historií a životem vlastního národa, oslavuje Boha jazykem, který je výplodem vlastní kultury, s liturgií, která si uchovala nejen věrnost, ale i smysl národní jednoty svých předků během pochmurných dnů útlaku – a o to zde jde. Věřícího nepřekvapuje, co si myslí nezávisle od sebe Italové a Irové. Je to přesně to, co by mohl očekávat.

Tato důvěrná jednota náboženství, národa a kultury samozřejmě nezůstává bez nebezpečí. Ale právě to vštěpilo východním křesťanům hluboký smysl pro zodpovědnost za církev. Volba patriarchy vyvolává jejich živý zájem, nesprávné vysluhování liturgie knězem nepřejdou mlčením. Přístup věřícího k biskupovi nebo patriarchovi je pozoruhodně lhostejný a soudní dvory na Středním Východě byly vždy plné laiků, rolníků a obchodníků, ale i hodnostářů, kteří přišli žádat o přízeň, vyslovit protest nebo vyjádřit blahopřání k svátku. Mnozí z těchto laiků se stanou kleriky s nižšími svěceními, nebo dokonce jáhny. Kantoři nebo subdijakoni, vysvěcení v nízkém věku pokračovali ve své liturgické službě ve farnosti po celý život. V neděli ráno v syrských nebo chaldejských chrámech v Iráku je celkem běžné, že hrstka laiků opouští při vstupu do chrámu své rodiny a vchází do zákristie, aby se vzápětí zjevila v rouších svého svěcení a s nefalšovaným zanícením ze srdce zpívala obřadné zpěvy svaté liturgie.

Východní liturgie

Mohli bychom uvádět mnohem více příkladů ducha Východu, ale nejlepší způsob, jak vystihnout živého ducha církve, je skrze její liturgii. To zvláště platí pro Východ, kde důvěrná jednota obřadu, náboženské kultury a lidské zbožnosti chránila prvopočáteční soustředěnost na liturgii v náboženském životě křesťanského společenství. Současné houževnaté úsilí na Západě, znovu a znovu směřující k vytvoření spojnice mezi zbožností a modlitbou v církvi osvětluje lehkost, s níž křesťan Východu orientuje svůj duchovní život v rámci své liturgické modlitby. Pro něj neznamená liturgie jen jednu z rozličných duchovních povinností. Je to ústřední jev křesťanského života, svrchovaný výraz jeho života v Bohu. Cílem zjevení Boží spásy je představit člověka schopného žít v Bohu a liturgie představuje privilegované zázemí k této činnosti. Je to místo pro zbožnost, na kterém je člověk uveden do Božího života účasti na tajemství spásy.

Toto patristické poznání křesťanského života jako především svátostného, blahodárného setkání s oslaveným Kristem v účasti na Kristově tajemství, jímž je liturgie, je společné pro Východ i pro Západ. Ale východní církve ho uchovávaly jako živou sílu, a to způsobem, který je pro ně příznačný. Východ svobodný od výstřelků západní intelektuální a náboženské historie – renesance, reformace a osvícenství – si udržel jedinečnou loajalitu vůči duchovním otcům, jejichž živý duch ještě dnes oživuje ducha zbožnosti Východu. A to se dosáhlo právě navzdory duchovní výchově této liturgie, navzdory hmatatelnému katechismu duchovní ekonomie, která Východ silně udržovala v křesťanství během dlouhých století mongolské a turecké nadvlády.

Nikdo z těch, kdo mají úctu ke katolicismu Východu, nemůže zapochybovat o smyslu pro mimořádný vliv, který měl opakující se cyklus jeho liturgie na lidskou zbožnost. A nikdo, kdo prostál dlouhé hodiny v přeplněném chrámě ruské církve večer na Velkou sobotu, neočekával vzkříšení Pána nadarmo. Pokud tělo Vykupitele spočívá ve středu chrámové lodě, liturgické spodobení pomocí žalmů a prorocství našeho přechodu ze smrti do života přechází v crescendo do okamžiku vzkříšení, zatímco v chrámě, znovu ozářeném stovkami blikajících svící, zaznívá zvolání kněze: „Christos voskresse!“ a svět, který ožívá radostí z vysvobození z područí hříchu a smrti, plesá: „Voistinu voskresse!“ Každý, kdo to prožil, si musí nevyhnutně uvědomit, že pro křesťana Východu je evangelium neoddělitelně spjato s liturgickým cyklem svátků a půstů, které se týden co týden střídají v jeho farním chrámu.

Posvátnost a tajemství

Jaké jsou některé črty této liturgie, tak vzácné našim bratřím na Východě? Když odhlédneme od komplexnosti a trvání bohoslužeb a slavnosti tohoto ceremoniálu, je nejpozoruhodnějším aspektem byzantské liturgie atmosféra posvátnosti a tajemství, která obklopuje každý její čin a přenáší smysl pietní úcty. Pro křesťanství byzantského obřadu, jak poznamenává sv. German z Konstantinopole, je dokonce i jeho skromný farní chrám „nebem na zemi a místem, kde přebývá a pohybuje se nebeský Bůh“. Tam je možné „spočinout stranou od všech pozemských starostí“, když se liturgie teší z „uvítání Krále Všehomíru“. Je to nebeský svatostánek, „ve kterém jsou muži a ženy, podle svých schopností a tužeb, uchvácení uctíváním vykoupeného světa, ve kterém dogmata nejsou prázdné abstrakce, ale chvalozpěvy radostné modlitby“ (P. Hammond).

Historické důvody můžeme vysvětlit většinou v tomto duchu. Ke konci 4. století se zbožnost byzantského Východu, ztvárněná do podoby velkých christologických sporů, stala odolnou díky úchvatnému významu děsivého Kristova božství a nepostihnutelné Boží nadpřirozenosti. Účast na posvátných tajemstvích se stala děsivou věcí, svaté předměty byly skryté, viditelné jen zdaleka. Postupem času se jednoduchá a bezprostřední liturgická činnost rané církve stala předmětem rozjímání hrozné vize plné tajemství, před níž člověk padl na kolena v bázni a strachu.

Zatímco západní církev, pohroužená do praktického úsilí uchovat si civilizaci a kulturu a změnit barbarské národy, vyvinula cosi, co bychom mohli nazvat duchem inkarnace, přičemž věnovala pozornost současným problémům křesťanského života na zemi, duch Východu našel svůj výraz v mnohem mystičtějším pohledu. Zde, podobně jako i na Západě, provázely tento vývoj mnohé neteologické skutečnosti. Důvěrná jednota církve a východní části Římské říše odevzdala většinu institucionálních a právních aspektů církve císaři. Takto si církev ponechala volnou ruku k rozvíjení ekleziologie, v níž se projevuje ne jako militantní společenství věřících na pozemské pouti k nebeskému cíli, ale jako manifestování věčnosti v čase, tří králů v Novém království, v jejím konečném završení. Důraz je spíše vertikální, než horizontální: pohlíží na církev spíše do hloubky, než do šířky.

Východní liturgie jako účast na nebeské liturgii

Ve shodě s pohledem na církev jako na „ráj na zemi“, který otcové řecké církve tak rádi zdůrazňovali, se liturgie stala předobrazem nebeské liturgie, která je popsána v listu Židům a ve Zjevení sv. Jana. Západní křesťané pohlíželi na kult eucharistie spíše jako na prostředek, jako přípravu bojující církve „bojovat dobrý boj“ prostřednictvím milostiplného zprostředkování vtěleného Slova.

Východní křesťané pohlíželi na liturgické společenství jako na účast ve věčně slavnostním přechodu Bohočlověka ze smrti do života, jako na předzvěst konečného zbožštění Božího lidu v přicházejícím Království.

Duch se neprojevuje jen v jakémsi láskyplném soucitu pro trpícího Krista, který odpykal naše hříchy na kříži, ale oslavným uctíváním nebeského Vládce Všemohíra, v oživení jeho vítězství nad smrtí. Eucharistická liturgie znamená skutečné obnovení historické události, tato událost se ale nezdůrazňuje ve své historické perspektivě, ne v tom v čem se oživuje, ale je slavnostním a jásajícím oživením zde a nyní. Nejde natolik o oběť kříže a svátostné spojení s obětovanou obětí, ale o projev úcty vítěznému Beránkovi a přijetí jeho „posvátných nebeských darů“. Eucharistické dogma je stejné na Východě i Západě, odlišné je jen jeho zdůrazňování.

Tento pohled na liturgii jako účast na nebeském kultu našeho oslaveného nebeského Krále, nepochybně nachází vyjádření v byzantském obětním obřadu velkého vchodu, v němž kněz přináší dary svaté oběti v průvodu od žertveníku k obětnímu oltáři. Chorál cherubínů během tohoto průvodu vyjadřuje smysl, do kterého je ponořen celý kult, působící radost ze spojení s nebeskými zástupy a účast na ustavičném cíli:

Nyní, když cherubíny tajemně představujeme, a životodárné Trojici trojsvatou píseň zpíváme, odložme všechny světské starosti. Abychom přijali Krále veškerenstva, andělskými sbory neviditelně provázeného. Aleluja, aleluja, aleluja.

Dokonce ještě výřečnější je obřad vysvěcení chrámu:

Ó, Pane nebe i země, který jsi s nevýslovnou moudrostí... ustanovil kněžský stav na zemi jako symbol andělské služby na nebesích... naplň svou Božskou slávou tento chrám, vybudovaný ke tvému velebení, a ukaž na svatý oltář zde postavený, jako Svatý svatých, a my, stojící před ním jako před hrozivým trněm tvého Království, ti mohli bez odsouzení sloužit.

Takovýto důraz na účast v nebeské liturgii není sentimentálním únikem do neskutečna, ale vyznáním věrnosti čemusi nejskutečnějšímu – našemu životu v Kristu. A zdůraznění úplnosti naší přeměny po smrti dává smysl vítězství naší věrnosti, která začíná tento proces během našeho života.

Symbolismus světla

Jedním z nejběžnějších témat používaných v byzantské liturgii, totiž jak zobrazit podstatu našeho života v Kristu, je světlo. Janova tematika světla, světlo Beránka v Božím městě (Zj.21,22-26), naplňuje duchovnost a mysticismus Východu. Život ducha je osvětlením z tohoto věčného světla. Vidět Boha skrze toto světlo znamená žít v něm. Sv. Irenej napsal: „Vidět světlo, to znamená být ve světle a zúčastnit se jeho jasu. Podobně vidět Boha znamená být v něm a být účastný na jeho životodárné velkoleposti. Tedy ti, kdo vidí Boha, zúčastňují se

jeho života.“ Tento symbolismus světla zaručuje rytmus hodin v byzantském obřadě, který přitom vzbuzuje věrnost a nostalgii k božskému zjevení, které můžeme symbolicky spatřit zde na zemi. Je to refrén, který denně můžeme slyšet v eucharistické liturgii v chvalozpěvu po svatém přijímání:

Viděli jsme světlo pravé, přijali jsme Ducha nebeského, našli jsme víru pravou. Nerozdílné Trojici se klaníme, vždyť ona nás spasila.

Existuje nespočetné množství textů pocházejících od církevních otců, jako i liturgických textů, které se zabírají tímto tématem přeměny Krista. Atanáš Sinajský popsal ve svém dojemném příspěvku v kázání o Proměnění Pána našeho proměněného Boha takto: „Je to cosi, v čem září světlo vzkříšení, cosi, co má být oslavené, co má být proměněné do mého stavu, do této slávy má být proměněno, do této podoby, do tohoto obrazu, do tohoto výrazu, do tohoto světla a do této krásy, která se má stvořit a má vládnout se mnou, Božím synem.“ Liturgické metafory oslavy proměnění přinášejí stejné poselství:

Byl jsi proměněn na hoře, Kriste Bože, a odhalil jsi svým apoštolům svou slávu tak, jak ji dokázali snést. Ať tvé věčné světlo osvíti i nás hříšné... sláva ti, Dárce světla!

Přijď, vyveď nás na Pánovu horu, do domu našeho Boha, tam rozjímáme o slávě jeho proměnění... v tomto světle ať získáme světlo a povznesení Duchem zpíváme chvalozpěv Trojici jedné podstaty po všechny věky.

Důležitost vzkříšení na Východě

Liturgické texty, jako je např. Atanášovo kázání, objasňují, že sláva Tábora je jen znamením zmrtvýchvstání, obrazem harmonického zduchovnění, které má přijít:

Před svým ukřižováním, Pane, vyvedl jsi své apoštoly na vysokou horu a proměnil ses před nimi... chtěl jsi jim ukázat radost zmrtvýchvstání.

Je to především víra v tajemství Kristova vzkříšení, která účinně vyjadřuje vyznání byzantské liturgie skutečným viděním Boha. Je obtížné vyjádřit důležitost tohoto tajemství v životě Východu. Dokonce i ve Velkém týdnu, kdy církev tíží velký půst a liturgie naznačuje žal a sklíčenost nad smrtí na kříži, slyšíme radostné poselství:

Neplač pro mne, Matko, když si spatřila Syna, kterého jsi bez poskvrny počala ve svém lůně, navzdory všemu znovu vstanu a budu oslavený. A protože jsem Bůh, vstanu a slavně vzkřísím všechny, kteří tě s láskou a vírou uctívají.

Bylo již řečeno, že rozdíly mezi duchovností Východu a Západu můžeme shrnout do slov uvedených na jeruzalémské bazilice nad Golgotou a Kristovým hrobem: Pro západní církev je to „Svatý hrob“, ale pro východní církev je známa jako „Anastasis“ tedy „Zmrtvýchvstání“. Je to totéž, avšak celý život byzantského Východu je chválou zmrtvýchvstalého Pána. V byzantském obřadu před samotnou

Velkou nocí předcházelo deset týdnů příprav, po kterých následovalo osm týdnů nepřerušovaných slavností. Tohoto spásonosného přechodu se dotýkají všechny ostatní tajemství. V něm nacházejí své naplnění. Obřady všech nedělí roku jsou věnovány oslavě zmrtvýchvstání. Každou sobotu večer se během ranní bohoslužby – vigilie – hlásá jedno z jedenácti evangelií o zmrtvýchvstání, za nimiž následuje tento chvalozpěv:

Když jsme viděli Kristovo vzkříšení, pokloňme se Pánu Ježíši, jedinému bezhříšnému. Klaníme se tvému kříži, Kriste, a tvé zmrtvýchvstání opěvujeme a oslavujeme, neboť ty jsi náš Bůh. Kromě tebe jiného neznáme a tvé jméno vyznáváme. Přistupte, všichni věřící, pokloňme se Kristovu svatému vzkříšení, neboť skrze kříž přišla radost celému světu. Neustále dobrořečme Pánovi a oslavujeme ho, vždyť přetrpěl ukřižování a smrtí přemohl smrt.

Tato témata byzantské liturgie – světlo, sláva, velikonoční radost, které mají své kořeny ve zmrtvýchvstání, se navzájem překrývají a bez ustání se zpívají den co den v zahrnutí do atmosféry světa, který má přijít, a tak nacházejí své naplnění v eucharistické liturgii, kdy kněz při rozdávání eucharistie lidem připojuje ke svému přednesu uvedeného chvalozpěvu o zmrtvýchvstání i slova naděje v druhý Kristův příchod na zem:

Rozsvít se, rozsvít se, nový Jeruzaléme, vždyť sláva Pánova nad tebou zazářila. Plesej tedy a raduj se, Sióně, a ty, přechistá Bohorodičko, těš se ze vzkříšení svého Syna.

Ó Kriste, velký a nejsvětější Beránku. Ó moudrosti, Boží Slovo a moci. Daruj nám, abychom tě dokonaleji přijmout v tento den tvého věčného království.

Toto je skutečně závěr nejen Nového Zákona, ale též i našeho liturgického života:

Já jsem kořen a rod Davidův, jasná ranní hvězda. Duch a nevěsta volají: „Přijď!“ ...Ten, který svědčí o těchto věcech, praví: „Ano, přijdu brzy!“ Amen! Přijď, Pane Ježíši! (Zj.22,16-21)

Byzantské umění a architektura – liturgické a hierarchické problémy

Jak by se dalo čekat, tento duch hluboké pokory a uctívání velikonočního vítězství, účasti na zbožšťujících tajemstvích věčného Krále pronikl nejen do rámce byzantské liturgie a textů a veršů v samotných obřadech. Struktura, uspořádání a výzdoba budovy byzantského chrámu jsou zaplaveny velkolepostí nebeského světa. Na rozdíl od katedrál Západu, které se tyčí do výšky, byzantský chrám sám o sobě vyhlíží jako nevýrazná, geometricky kompaktní hmota – výsledek těžké zednické práce. Nejsme zvyklí na jeho obrovskou vnitřní rozlohu. Uspořádaný a do výšky vystupující sled kleneb a kupolí, jejichž dojem vzrůstá k velké ústřední kupoli, je obloha, která zahrnuje svůj vlastní vesmír, a věřícího

vše přitahuje směrem dopředu a vzhůru, nikdy ne naopak. Nepřerušené čáry apsidy a kupole znázorňují vesmír, komplexní sám o sobě.

Splyvající povrchové plochy interiéru jsou tak propojeny v celkové výtvarné výzdobě, že budova a obraz splyvají do evokace onoho vidění druhého světa, křesťanského vesmíru, okolo kterého krouží život byzantského obřadu. V ústřední kupoli dominuje v celkovém uspořádání obraz Krista jako Vládcе Všemohíra, což sjednocuje dvě základní ikonografické témata: Hierarchické a liturgické. Pohyb hierarchického tématu je vertikální. Je to věčný pohled Božího lidu a historie jeho spásy, vystupující z přítomného společenství bohoslužby, shromážděného v chrámové lodi přes zástupy svatých, proroků, patriarchů a apoštolů k Bohu na nebesích, doprovázenému nebeskými zástupy.

Liturgické téma, směřující od svatyně vzhůru, je umělecky i teologicky sjednoceno s hierarchickým. Ve skutečnosti je jen náležitostí liturgického tématu, symbolismus chrámu zůstává živý a projevuje se stále více jako působivé, ale trvalé ztělesnění vesmíru viděného očima Boha. Spojení mezi zduchovnělým a vytvořeným světem dosáhl Kristus prostřednictvím smlouvy své krve, smlouvy obnovené v eucharistické liturgii a potvrzené v „Amen!“ Božího lidu.

Tato dynamická provázanost je vyjádřena jak v uspořádání, tak i v ikonografii chrámu. Oddělená svatyně v níž se obnovuje tajemství smlouvy, je utvořena jako spojení mezi nebem a zemí. Za oltářem nejsvětější oběti a nad ním, na stěně ústřední apsidy svatostánku, je zobrazeno „svaté přijímání apoštolů“ – Ježíš, jako nejvyšší velekněz, obklopený anděly, podává eucharistii dvanácti apoštolům.

Nad oltářem, ve klenbě nad půlkruhem, je Boží Matka, orodující za nás. U ní je dítě Ježíš, obraz vtělení, který umožňuje toto posvátné orodování. Nad tím, na vrcholu klenby, je „Trůn Božího soudu“. Před Bohem oroduje oběť smíření. Od svatostánku v bočních páslech fresek jsou vymalované cykly liturgických slavností, pokračující okolo stěn chrámu a spojující historickou minulost se spásanosnou obnovou přítomnosti. V jeho prostoru slaví liturgické společenství v jednotě s nebeskou církví tajemství svého vykoupení a obětuje tajemství Kristovy smlouvy skrze pozvednuté ruce jeho Matky, a to vše ve svátostném kruhu ikonografické scény.

Umístění a prostorové rozložení byzantského chrámu odráží taktéž východního ducha pietní bázně. Velké zábradlí ikonostasu vystupuje před sanktuáriem, před Svatým svatých a Božím trůnem. Dveřmi v této přepážce se neodvážejí projít nikdo s výjimkou vysvěcených oltářních služebníků. Pro východní křesťany vyžaduje liturgie upřený pohled na Pána, uznávání jeho přítomnosti v každém okamžiku, což je vskutku něco mimořádného. Na Východě musí být Boží trůn vidět zdaleka.

Toto zábradlí, které ohraničuje náš pohled na oltář, není překážkou pro přijatelnou účast na tajemstvích liturgie, ale spíše podněcuje východního ducha zbožnosti. Pro východní křesťany je pobožnost vyvolána ukrýváním právě tak, jako vystavením a dveře a závěsy ikonostasu neslouží jen k zakrytí, ale i k odhalení. Když to takto pochopíme, ochranný závěs na ikonostasu představuje

hmatatelný důkaz tajemství, které prožíváme v liturgii. Není to překážka, ale symbolická brána do nebeského Království.

Bohoslužba v takovéto atmosféře, oplývající symbolismem, prostřednictvím kterého se přibližujeme k nadpřirozené nádheře nedosažitelné Boží velikosti, znamená pro křesťana Východu svědectví velebnosti a posvěcování tvorstva, nadpřirozené přiblížení se k Bohu, který do něj vchází, posvěcuje ho, zbožšťuje ho transformováním světla své nebeské milosti. Není to jen způsob přijímání svátostí, ale vlastně prožívání liturgické atmosféry, která člověka tělesně i duchovně vzrušuje, aby ho proměnila pohledem na duchovní krásu a radost.

Chápání liturgie v církvi na Východě

Ve shodě s duchem této liturgie je liturgický přístup byzantského křesťana méně aktivní než křesťana západní církve. Latinská sv. mše s přísnou a čistou jednoduchostí svého uspořádání, jasně vymezenými částmi, střízlivostí pohybů a celého obřadu, bezprostředností výrazu, soustředěnou skladbou modliteb – to vše jasně odráží řád a zdrženlivost římského ducha. Liturgický přístup západního křesťana taktéž projevuje stejný bezprostřední přístup ke křesťanskému životu. Při sv. mši se pro katolíka Západu sjednocují jeho utrpení s Kristovou obětí. Dokonce při svátostném přijímání si uvědomuje pozitivní aspekt konání dobrého skutku na oslavu Boha.

Avšak křesťan východní církve nachází svou liturgickou útěchu méně v rozdávání a více v přijímání. Nenabízí své utrpení jako oběť spojenou s Kristovou obětí. Nechává je bokem, a tak se ubírá do nebes, aby přijímal pokrm andělů na oživení svého života v Bohu. Tento důraz na Boží skutek nacházíme dokonce i ve svátostných textech. Např. při křtu kněz říká: „Křtí se Boží služebník...“ místo aktivního: „Já tě křtím...“

Někdo by snad mohl namítat, že takovýto důraz na majestát a tajemnost Boha musí být pro věřícího cosi odpudivé, že pasivní přístup v takovémto ovzduší symbolismu a posvěcování může být výplodem čirého návyku. Nevyvolá takováto hojnost vnějších okolností nebezpečí, že člověk brzy uvízne v sentimentálních pocitech žití s Bohem, ze kterého nevyplyne žádná opravdová účast na tajemství, ani nebude mít žádný přímý vliv na život křesťana?

Tento problém je vážný a Východ svého času skutečně prokázal tendenci k ritualismu a zdůrazňování vnějších projevů, tendenci vychovávat srdce, nejen rozum a vůli – jenže Východ je pro jiné klamný a jednotlivé aspekty jeho tradice se navzájem doplňují. Základní předpoklad tohoto obřadu a zobrazení jeho velkoleposti je v tom, že Boží svět, který evokuje, je v určitém smyslu jiným světem, světem stojícím mimo naše smysly, mimo smrt. Je to svět tak radikálně odlišný, jako svět mimo naše vzkříšení a naší jedinou cestou k němu je momentálně dobrovolné sebeumrtvování.

Sv. Jan Klimakos, v sedmém století igumen kláštera na Sinaji, nám poskytuje více příkladů přísného asketismu, který si vyžaduje východní obřad. Dvacátý devátý krok jeho známého Žebříku k výstupu k Bohu se „týká nebe na zemi, neboli bohumilé dokonalosti a vzkříšení duše před úplným vzkříšením“, ale to je na vrcholu žebříku. Abychom ho mohli dosáhnout, musíme vystoupit po dolních příčkách: „Odříkání se světa“, „Odloučení“, „Vyhnanství“, „Blažené poslušnosti“, „Usilovnosti a skutečného pokání“, „Pamatování na smrt“.

Avšak důraz na lidskou pokoru a nehodnost, z tváře do tváře nevyzpytatelného Božího majestátu, by mohl být také i přehlédnutý, nebýt hlubokého křesťanského přesvědčení byzantských liturgických modliteb. Pánova sláva a jeho neporovnatelná nadsmyslovost, lidská pokora a hříšnost – tato témata nás vedou k hlubokému smyslu pro pokoru a pietu. „Bůh má slitování!“ tak zní nekonečný sborový refrén k prosbám jáhnů. Tyto pocity jsou však vyváženy jiným, ustavičně se opakujícím tématem: Kristus je vskutku vládce všeho, ale on je též božský filantrop, „miluje lidstvo“ a pro naši spásu vydal sám sebe...

Nejen v tichých modlitbách kněze, ale i ve zvoláních, na které lid odpovídá svým „Amen“ se tato rovnováha mezi velebností a křehkou láskou trvale odráží v opakujícím se refrénu“

Pro tebe jsme, dobrý Bože, a ty miluješ svůj lid a my ti vzdáváme slávu...

Znovu a znovu se klaníme před tebou a vroucně tě prosíme. Ó, dobrotivý milovníku lidstva...

Tobě, Pane, milující člověka, svěřujeme celý náš život a naději...

Další vlastnosti východní liturgie

Jiné vlastnosti této liturgie, které je vhodné připomenout, jsou její realismus a objektivita, základní doktrinální charakter jejích modliteb a skutečnost, že je to skutečná liturgie jak v praxi, tak i v teorii. Pokora Východu zůstala většinou mimo historický vývoj, který na druhé straně vedl v rozličných obdobích k jejímu zvýraznění, nebo k relativně okrajovému aspektu v chápání křesťanského náboženského života. V důsledku toho sbírka devocionálií východní církve zůstala více méně nezměněná. Tato pokora se soustřeďuje téměř výlučně na základní pravdy věrouky. A tyto pravdy nezůstávají skryté v drahocenných textech, neslyšených na shromážděních. Ustavičně a dennodenně jsou ohlašovány lidem: Bůh je trojjediný, poslal nám svého Syna, abychom byli spaseni, zmrtvýchvstání zvítězilo nad smrtí. Byl by to velmi nechápavý křesťan, který by celý život, každou neděli hlasitě zpíval dobře známou Monogenezi a přitom by nechápal smysl toho, co křesťanství znamená:

Ó, zplazený Synu a Slovo Boží, skrze Tebe jsme nesmrtelní, ty ses pro naši spásu ponižil a přijal tělo od Svaté Matky Boží a vždy Panny Marie a bez podstoupení změny ses stal člověkem. Byl jsi ukřižovaný, Kriste Bože, svou smrtí

jsi přemohl smrt. Ty, který jsi jedním z nejsvětější Trojice a jsi oslavený s Otcem a svatým Duchem, vykup nás!

Nadšenci vskutku nadsazovali při velebení lidové účasti na východní liturgii. Obraz není vůbec tak dokonalý, jak by nás chtěli přesvědčit. Tak či tak, můžeme ještě dodat, že liturgie na Východě zachovala právě toto: Leitourgia je oficiální a veřejný kult, vykonávaný celým Božím lidem, každým podle jeho postavení. Není to nic, na čem se zúčastňujeme, ale něco, co vykonává celé shromáždění a co se vykonává pro ně, avšak bez jakéhokoli rozporu mezi příslušnými rolami kléru a laiků. Jako veřejný a každodenní skutek společenství se koná na shromáždění společenství jednou denně na oltáři. Pokud si více kněží přeje celebrovat, tak musí společně. Je to čas na společnou, společně vyjádřenou modlitbu. Ticho je spíše výjimkou. Probíhá zde nepřetržitý dialog mezi jáhnem a lidem. Dialog jednoduchých proseb za jejich základní potřeby: Pokoj, milosrdenství, spásu, zdraví, ochranu. Probíhá zde soustavné potvrzování svátostné činnosti kněze vyslovením „Amen“ k doxologiím, které uzavírají kněžské modlitby. A výzva na modlitbu vyzývá lid, aby se sám sjednotil nejen s knězem, ale i mezi sebou:

A uznáváme, že můžeme jedněmi ústy a jediným srdcem oslavovat a velebit tvé nejvznešenější a velkolepé jméno...

Milujme se navzájem, abychom s jednomyslností mohli...

Dokonce ikonostas připomíná každému jednotlivci jeho vlastní úlohu při společné bohoslužbě. Oltář Svatého svatých je téměř bezvýhradně určený k přesně vymezeným kněžským úkonům eucharistické liturgie. A jáhen, který je mezičlánkem mezi jednotlivými částmi církve a zároveň vede lid, přednášející své modlitby a prosby, stojí v čele shromáždění před hlavním vchodem do ikonostasu, „Tělem stojí před lidem, ale duchem klepe na bránu nebes prostřednictvím modlitby“ – tak živě nám to zobrazuje sv. Jan Klimakos. To je jen několik příkladů skutečné, ale ne výlučně symbolické realizace byzantské tradice v tom, že společenství věřících při bohoslužbě není ignorované.

Jakékoli přiměřené popisování katolicismu Východu by si vyžadovalo mnohem více kapitol: O Boží Matce, ikonách, řeholnictví, teologii a Ježíšově modlitbě. Ale z předcházejícího jsme už snad pochopili aspoň v neúplnosti ducha křesťanství Východu.

Smysl východních obřadů

Pro katolíky, východní i západní, je existence jiného obřadu, než je jeho vlastní, trvalým svědectvím skutečně podstaty vlastní církve. Z našeho katechismu víme, že „katolicismus“ je jednou z podstatných znaků církve, vlastností, kterou Karl Adam definoval jako „podstatnou schopnost církve být pro celé lidstvo“. Svým katolicismem je církev schopná obnovovat a sjednocovat všechno v Kristu. Aby to však dokázala, musí se dokázat přizpůsobit jakkoli rozmanitému lidskému materiálu, který musí do sebe pojmout tak, aby pak mohla zpětně vše vtělit do Krista.

Pro církev však nestačí, aby byla svou podstatou integrací křesťanu. Aby splnila toto své poslání, musí se usilovat o stále dokonalejší realizaci své vnitřní dynamičnosti ve vnějších projevech svého bytí. Musí se usilovat o křesťanství obohacené o svůj vnější výraz, křesťanství, ve kterém každá lidská bytost nachází své správné místo ve sjednocení pravdy a lásky.

Naneštěstí, nás za 900 let donutil podmanivý charakter katolicismu Západu pamatovat na to, že mnohotvárnost v rámci církve je nejen skutečností, ale že jakýkoli jiný stav by byl politováníhodný. Bylo to ne až tak dávno, kdy se jistá úsilí o univerzalitu církve projevila ve falešné víře, že „kamkoliv katolík přijde, cítí se ve chvíli, kdy vkročí do katolického chrámu jako doma, protože se tam setká s důvěrně známou svatou mší, slouženou ve společném jazyku církve.“ Nejen, že to není pravda, ale i kdyby by to i byla pravda, nebyla by to ta vznešená věc, kterou bychom si mohli představovat, ale jen strohé vysvětlení pro úzkost, která by dolehla na Tělo, které Kristus ztělesnil pro celé lidstvo. Zapůsobit tímto obřadem na každého, to neznamená jen představovat navenek tento obřad, nebo církev univerzálnějším způsobem. To jen ochuzuje katolický výraz života církve.

Pravda, církev vždy zůstává jedinou, svatou, katolickou a apoštolskou Kristovou církví bez ohledu na větší, nebo menší dokonalost univerzality jejích kulturních forem. Ale s tím se nemůže uspokojit. Boží dary mají povzbudit naši aktivitu, ale ne ospravedlnit naši pasivitu. Pak nemůžeme být indiferentní vůči katolickým tradicím, které jsou jiné, než naše vlastní. Bez toho bychom zmenšovali plnost našeho katolického života. A tak náš postoj vůči odlišnému vyjádření naší víry, dokonce k tomu, co se ještě nezrodilo, by měl být jednou z potřeb, protože církev skutečně potřebuje toto vyjádření, aby dokonale do nitra oslavila sebe samu. Pokud má církev oprávnění vyjadřovat svou bezhraničnou přitažlivost ať už čínským, africkým, nebo skandinávským způsobem, nesmí zůstat tato potřeba trvale neuspokojená.

Problém východního katolicismu dneška

V prvních stoletích po Kristu vedl katolický charakter církve k neuvěřitelné rozmanitosti jejího viditelného života. Naneštěstí, tento široce chápaný duch prvotní církve nebyl trvalý a odlišnost tohoto obřadu, která se kdysi akceptovala jako ta nejnormálnější okolnost života církve, se stala místo toho problémem. A schizmatická, jako i ekleziastická politika se dostaly mimo tento nový zdroj napětí. Nemůžeme nyní zacházet do daleké historie událostí, které Západ a Východ postupně od sebe odkláněly. Přitom bychom poznávali, že jedním z důsledků rozdělení křesťanství byla tendence ztotožnit obřad s náboženstvím, nebo aspoň pohlížet na jednotu obřadu jako na jistější, mnohem prozíravější stav událostí.

Roztržka Východu a Západu se začala v 5. století, když se kristologické diskuse mísily s liberalizmem protiimperální politiky, což vedlo ke schizmatu církve v Arménii, v Persii a později v Etiopii spolu s částí církví v Antiochii, Alexandrii a Jeruzalémě. Příslušníci posledních tří uvedených patriarchátů, kteří zůstali věrní říši a církvi, přijali byzantský obřad. S rozkoem mezi byzantskou církví a Římem se existence obřadu a náboženství, až na malé výjimky, stala skutečností. Na Západě se tato skutečnost neprojevila v teorii, ale vedla k pragmatické strategii latinizace, jako výsledku jednostranného vývoje katolicismu, který toto schizma způsobilo.

Održení od Západu schizmatem a působení islámu způsobilo, že východní církve se definitivně rozvinuly do enkláv národního partikularismu, ve kterém se obřad, víra, kultura a nacionalismus staly nesouvislou jednotou v národní církvi, jako baště národní a kulturní nezávislosti. Západ měl mnohem šťastnější pozici, protože latinský patriarcha byl ve skutečnosti zároveň Kristovým náměstkem a viditelnou hlavou církve. Když se tedy rozluka stala skutečností, zůstal po schizmatu Západ na správné straně. Ale další vývoj západní církve měl své nešťastné důsledky, které si odnášíme ještě dnes. Se ztrátou východní církve se stala latinská církev katolickou církví a bez vyváženosti s Východem bylo nevyhnutné, že se následující vývoj katolicismu stával navenek jednostranným.

Hans Küng dobře vystihuje konečný důsledek tohoto postupného zužování viditelného katolicismu církve: „Zatímco se církev, jak říkal sv. Pavel, stala řeckou pro Řeky a barbarskou pro barbary, nebyla arabská pro Araby, černošská pro černochoy, indická pro Indý, ani čínská pro Číňany“. Zapomněl ještě dodat, že pro řeckou církev a Řeky to ve značné míře přestalo platit. Latinský způsob konání obřadů se ve skutečnosti stal katolickým způsobem a i když obyvatelé Východu, kteří se vrátili k jednotě, si chtěli uchovat svůj obřad, uchovali si ve skutečnosti jen velmi málo ze svých odlišností, a to z jednoduchého důvodu, že katolíci si nikdy plně neuvědomili, že tu nějaké odlišnosti byly.

S převahou latinského světa, což bylo historickou skutečností, se katolická církev začala projevovat ne jako společenství církví, sjednocených svým

vzájemným společenstvím a jednou hlavou, náměstkem Krista, ale jako pevně organizovaná a vysoce centralizovaná evropská instituce. V tomto kontextu se problém opětovného sjednocení s Východem někdy jeví ne jako znovuoobnovení společenství s církvemi ve schizmatu, ale jako jejich včlenění do západní církve.

Hlavním důvodem tohoto nevyváženého vývoje bylo schizma. Pokud by byl Východ zůstal v církvi, asi by se nic z toho nestalo. Ve skutečnosti, pokud by přetrvávala jednota, nastolená na Ekumenickém koncilu ve Florencii roku 1439, chod dějin by se byl změnil, protože cílem tohoto koncilu bylo ustanovit celkové znovusjednocení na společném základě, při vzájemném respektování práv a obyčejů všech. Ale Východ ultimativně zamítl sjednocení ve Florencii a celkový vývoj se nepodařilo zastavit.

Od zamítnutí Florentského sjednocení sv. Stolec znovu obnovil kontakty s příslušníky všech východních církví. Přitom se sv. Stolec slavnostně zavázal respektovat starodávné katolické dědictví těchto církví, a tak vznikla naděje, že tato seskupení by mohla být semenem a prvními plody budoucího opětovného sjednocení Východu. Tato naděje se naneštěstí nikdy nenaplnila, protože způsob, jakým se tato seskupení ubírala od návratu ke katolické církvi, neposkytl nekatolickému Východu vhodný vzor znovusjednocení, který by byl následováníhodný. Proto se muselo otevřeně konstatovat, že obyvatelé Východu nenašli vždy odpovídající domov v rámci katolické církve. Často se na ně hledělo s výhradami a podezříváním ze strany chybně informovaných katolíků, a to i přes houževnaté úsilí mnohých velkodušných lidí pomoci jim a ochraňovat je.

S pocitem zřejmé podřízenosti latinské většině byli východní křesťané bezbranní proti invazi latinských způsobů a obyčejů a postupně mnozí z nich ztratili kontakt s duchem svého vlastního dědictví. Často k tomu došlo jejich vlastním přičiněním. Přáli si nadevše být katolíky a ve světě, kde to často mělo „latinský“ význam, horlivě napodobňovali latinské způsoby. Mnohé z nich nebyly v souladu s jejich vlastní náboženskou kulturou. A jim šlo o to, aby prokázali, že jsou až příliš skutečnými katolíky. Často to vyplývalo z mylného chápání latinskosti. Nakonec nesmíme podcenit ani obrovský vliv, který jednoduše církvi, která se stala úplně západní, patřil. Protože se tam nikdy neprojevovalo schizma, obřady se trvale navzájem ovlivňovaly. Schizma způsobilo postup jednosměrné cesty.

„Unionismus“

Výsledkem takového dějinného vývoje je cosi, na co někteří autoři poukazují spíše s opovrhnutím jako na „unionismus“, což znamená pojem, používaný na charakteristiku postavení, ve kterém se mnozí východní katolíci sami dnes ocitli. Význam samotného pojmu však do velké míry závisí na použitém hledisku pohledu.

„Východní katolík“ a „římský katolík“ jsou pro mnohé ortodoxní úplně protikladnými pojmy. Katolická církev je v jejich pohledu latinskou církví, patriarchátem Západu, církví latinského obřadu. Pro papeže ustanovení nelatinské církve, přímo jemu podřízené, znamená nepřijatelné rozšíření pravomoci za hranice jeho patriarchátu. Při ustanovení „Uniatské“ církve se katolická církev neusilovala skutečně o znovusjednocení, ale spíše částečným sjednocením postupně důsledně podrobovala Východ Západu a proměnila církev na jeden obrovský patriarchát, podřízený moci Říma. Na podporu svého stanoviska ortodoxní poukazují na skutečnost, že katolíci východní církve vskutku úplně zradili věrnost Východu. Opětovné sjednocení nedosáhlo viditelné propojení mezi dvěma křesťanstvími Východu a Západu, ale vedlo k částečné latinizaci a pohlčení východní církve západní.

Toto tedy mnozí ortodoxní chápou pod pojmem „unie“, slova, které pochází ze slovanského neologismu unija, prosazovaného podle Brestské unie (1596) jako označení unie, která v jejich představách byla spíše podrobením se, kapitulací vůči latinismu, popřením pravého národního náboženského dědictví pro uměle vytvořenou jednotu. A výsledkem „unie“ není východní katolicismus, ale „unionismus“, povrchní lpění na jistých východních formách u lidí, kteří jsou ve skutečnosti duchem v latinské církvi. Takto konat znamená povrchně a zbytečně využívat liturgii, která je nejhlubším vyjádřením ducha, kterého nikdy nepochopili a neznali.

Poslání katolicismu východu

Pokud je tento pohled jednostranný, jaký je ve skutečnosti východní katolicismus dnes? Co katolíci Východu znamenají ve vlastních očích? Vzdělaný východní katolík si je velmi dobře vědom toho, jaká skutečná pravda se skrývá v obviněních, které vznášejí ortodoxní. Při vývoji, směřujícím k latinizaci, mnoho východních katolíků opustilo své dědictví. Katolický Západ dokonce ještě dnes úplně nechápe, že kromě liturgie i mnohé jiné cennosti – duchovní, kulturní, teologické, kanonické – tvoří integrální součást našeho východního dědictví a musí být uchovávané ne jako přiznání se k partikularismu, ale ve prospěch univerzální církve. V důsledku toho se katolíci Východu musí usilovat sehrát svou úlohu při utváření křesťanské jednoty svého lidu. Ale při plnění tohoto osobitého poslání absolutní loajality jednak vůči katolicismu a jednak vůči obyčejům Východu si připadají jako rozpoltená osobnost, která se usiluje být katolíkem, a to způsobem pro katolíky nepochopitelným a zároveň se usiluje být katolíkem Východu, a to způsobem, který Východ nepřijme.

Nedopusťme se zde nějakého omylu. Východní katolíci milují Kristovu církev a milují ji takovou jaká je, ne slepou nekritickou láskou, ale láskou, která koresponduje s tím, co Kristus vyžaduje od nás všech, abychom nyní žili

sjednocení s jeho Tělem, a to v takovém, jaké právě je, a ne jaké by mohlo být po ekumenickém koncilu, nebo jaké by mohlo být za sto roků. Že život v Kristu znamená zemřít sám sobě, to křesťan ví a akceptuje. Ví, že základní otázkou není věrnost Východu, ale Západu v Kristu, a že je daleko lepší ztratit svou kulturu a svůj obřad, než přinést oběť své víry a jednoty, což od něj vyžaduje Bůh dokonce i za cenu vlastní krve.

Katolík Východu, vědomý si svého povolání ví, že se zde nemůže zastavit. Jeho přítomnost v církvi musí – přes věrnost Východu – být svědectvím toho, co má přijít. Jak vyzdvihl patriarcha Maximos IV., může tak konat jen tehdy, pokud uskuteční dvojnásobné poslání, které mu dějiny zanechaly pro současnou církev:

Musíme bojovat o to, abychom zaručili, že latinismus a katolicismus nejsou už více synonyma, že katolicismu zůstává otevřený pro každou kulturu, každého ducha a každou organizační podobu, která je slučitelná s jednotou víry a lásky. Zároveň, v našem případě, musíme přesvědčit pravoslavnou církev, aby uznala, že jednotu s Petrovým Stolicem je možné dosáhnout bez-toho, aby byli donuceni vzdát se pravoslaví, nebo kteréhokoli jiného duchovního bohatství apoštolského a patristického Východu, který je otevřen do budoucnosti o nic méně, než do minulosti. Pokud zůstaneme věrní tomuto poslání, musíme dospět k vytvoření a nalezení jistého způsobu sjednocení, které je přijatelné jak pro Východ, tak i pro Západ. Dospět k jednotě, která není ani čistou autokefálností, ale ani abstrahováním, ať už principiálně či skutečně, ale účastí na téže víře, těchž svátostech a téže organické hierarchii, v duchu upřímného respektování duchovního dědictví a organizace, které jsou vlastní každé církvi, při starostlivosti otcovské, ale i bratrské, následovníků toho, komu bylo řečeno: „Ty jsi Petr a na té skále zbuduji svou církev.“

Není to jednoduchá cesta. Není lehké odpovídat na problémy, se kterými se setkává katolicismus Východu, když směřuje k opětovné integraci svého dědictví do života církve. Tento proces se už jasně začal a Svatý Stolec už učinil mnoho v rámci reforem uskutečněných za několik posledních desetiletí. Tento proces bude pokračovat prozíravě, bez fanatismu, nebo ustrnulého konzervativizmu s příslušným ohledem na duši člověka.

Závěr

„Ukládáme vám osobitý příkaz: Vraťte se východu,“ řekl Pius XI. v roce 1934 některým novovysvěceným kněžím východní církve. Obrátit se znamená milovat a ctít si katolicismus Východu. To bylo naším cílem v této krátké studii – snad velmi troufalým cílem, ale totéž se uskutečňuje s požehnáním Svatého Stolce.

Historie sama je do značné míry zodpovědná za chyby našich předchůdců a naším záměrem není spekulovat, nad minulostí. Můžeme se z ní ale učit. Nekatolici posuzují Kristovu církev podle toho, co vidí, a my jsme zodpovědní za to, když vidí něco, co nezodpovídá podstatě církve. Část této podstaty je, aby církev byla katolickou, univerzální, duchovní vlastí celého lidstva. Co to skutečně znamená, konstatoval Maximos IV. velmi zřetelně:

Musíme být přesvědčeni o tom, že křesťanství nemůže nikdy uskutečnit své poslání ve světě, pokud není katolické. To znamená univerzální, nejen principiálně, ale i ve skutečnosti. Pokud někdo může být katolíkem jen pod podmínkou, že se vzdá své vlastní liturgie, hierarchie, církevních tradic zděděných po otcích, historie, náboženských písní, umění, jazyka, kultury a duchovního dědictví a osvojí si obřady, filosofické a teologické myšlení, náboženskou poezii, liturgický jazyk, kulturu a duchovnost určité skupiny, jak to jen nejlépe dokáže, pak církev není velký dar od Boha celému světu, ale frakci, i když velmi početnou, a lidské instituce jsou servilní vůči zájmům jedné skupiny. Takováto církev nebude skutečnou Kristovou církví. A když pak vzdorujeme latinizaci našich institucí, neobhajujeme žádné bezvýznamné farní zájmy, nebo nadčasový tradicionalismus. Spíše jsme si vědomi, že bráníme živé zájmy apoštolské církve, zůstávající věrní našemu poslání, našemu povolání, které nemůžeme zaprodat bez toho, abychom nezrazovali sebe sama a neznetvořili Kristovo poselství před našimi bratry.

Když rozšíříme náš pohled za hranice naší vlastní osobitné tradice, můžeme prokázat našim spolubližním katolíkům sympatie a pomoc, které potřebují ke splnění svého těžkého poslání. Zároveň dospějeme k pravdivějšímu zhodnocení naší katolické víry, která napomůže obohatit náš vlastní duchovní život.

Studijní otázky pro seminář

1. Co má rozmanitost do činění s jednoduchostí, nebo univerzalitou?
2. Zahrnuje „obřad“ více než liturgii a ceremonii? Vysvětlete.
3. Které hlavní skupiny místních církví vznikly ve Východořímské říši? Popište jejich původ a příčiny jejich vlivu.
4. Z jakých pramenů odvozuje svůj původ koptský a etiopský obřad?
5. Popište vznik liturgie Antiochie v Sýrii a její další vývoj.
6. Jak se vyvíjela a rozšiřovala východosyrská tradice?
7. Jaké byly důsledky vzniku Konstantinopole jako sídla císařské vlády?
8. Načrtněte původ arménské obřadu.
9. Shrňte světlé stránky a úspěchy prvotní církve na Východě.
10. Jaké prvky a národní obyčeje vytvořil byzantský obřad?
11. Porozprávějte o příčinách a důsledcích pružnosti východní církve.
12. Zatímco západní církev ovlivňuje právo, společenský řád a jednotnost, morální aspekty svátosti atd., jak východní církev pohlíží na podstatu církve?
13. Setkává se Východ s problémy spojení zbožnosti a liturgie tak jako Západ? Vysvětlete.
14. Západní katolíci nazývají baziliku nad Kristovým hrobem jako „svatý hrob“. Východní katolíci ji nazývají „zmrtvýchvstáním“. Jaký hlubší význam tyto názvy naznačují?
15. Zaujměte stanovisko k byzantskému umění a architektuře. Jaký duch se skrývá za symbolismem těchto podob umění ve spojitosti s liturgií?
16. Porovnejte „východní“ a „západní“ přístup k eucharistii (sv. mše a sv. přijímání).
17. Jaké nástrahy se skrývají v pasivním přístupu k duchovnosti Východu? Existuje něco, co by je neutralizovalo?
18. „Vnucovat jeden obřad každému nezpůsobí, že obřad nebo církev budou univerzálnější.“ Vyjádřete k tomu stanovisko.
19. Co v dějinách církve způsobilo, že jednotnost obřadu se jeví být tou nejpříjemnější záležitostí?
20. Kdy začal rozkol Východu se Západem? Rozeberte příčiny rozkolu a co z něj vplynulo.
21. Počínaje od rozkolu byla západní církev šťastná i nešťastná. Vysvětlete proč.
22. Co zapříčinila převaha latinského světa jako reality církevních dějin?
23. Charakterizujte „unionismus“.

24. Jaký přínos má uchování dědictví Východu (liturgie, duchovnost, kultura, teologie atd.) pro všeobecnou církev, pokud není sklon k partikularismu.
25. Má biblický výrok „V domě mého Otce je mnoho příbytků“ nějaký význam pro problém východního obřadu?

Obsah

Úvod	3
Co je to obřad?	5
Začátky východního obřadu	6
Dědictví a duch křesťanského východu	8
Duch východních obřadů	10
1. Východní katolicismus je nelatinský	10
2. Orientální náboženské hledisko	11
3. Náboženské postoje Východu a Západu	11
4. Východní obřad má blíže k lidem	11
Východní liturgie	13
Posvátnost a tajemství	14
Východní liturgie jako účast na nebeské liturgii	14
Symbolismus světla	15
Důležitost vzkříšení na Východě	16
Byzantské umění a architektura – liturgické a hierarchické problémy	17
Chápání liturgie v církvi na Východě	19
Další vlastnosti východní liturgie	20
Smysl východních obřadů	22
Problém východního katolicismu dneška	23
„Unionismus“	24
Poslání katolicismu východu	25
Závěr	27
Studijní otázky pro seminář	28